

Endurreisn samfélags – hópavinna í félagsráðgjöf

Guðný Björk Eydal og Hervör Alma Árnadóttir

Guðný Björk Eydal,
félagsráðgjafi
prófessor við félags-
ráðgjafardeild Háskóla
Íslands

Hervör Alma Árnadóttir,
félagsráðgjafi MA,
lektor við félagsráð-
gjafardeild Háskóla
Íslands

Félagsráðgjafar eru í lykilhlutverki við endurreisn samfélags í kjölfar efnahagshruns. Í námi sínu hafa þeir meðal annars hlotið sérhæfingu við að skipuleggja og leiða hópavinnu. Sú starfsaðferð hefur skilað góðum árangri í breytingavinnu með einstaklingum og samfélögum á tímamótum. Hópavinna á sér langa sögu í félagsráðgjöf sem hægt er að draga lærdóm af. Um leið og fræðileg þekking á hópastarfi hefur vaxið eru gerðar auknar kröfur um fagmennsku og færni til að greina og nýta hlutverkasamspil í hópum. Æskileg hæfni félagsráðgjafa sem stýra hópavinnu er að hluta til hin sama og við einstaklingsvinnu: þekking á meðferðarkenningum, virk hlustun, umorðun, samhygð, og endurgjöf eða ígrundun.

Lykilorð: Hópavinna, fagmennska, endurreisn samfélags

Markmið þessarar greinar er að minna á gildi og mikilvægi hópavinnu í félagsráðgjöf. Samfélag okkar stendur á tímamótum, við erum minnt á gömul gildi og spurt er hvort áhersla á hraða og einstaklingshyggju hafi orðið á kostnað samvinnu og samhygðar. Reynsla af hópastarfi hefur sýnt að kraftur hópa getur nýst vel við aðstæður líkt og þær sem við stöndum frammi fyrir í dag.

Hópavinna er ein af megin starfsaðferðum félagsráðgjafar og sagan kennir okkur að þegar kreppir að í samfélögum þá hafa vinsældir hennar aukist (Farley,

Smith og Boyle, 2006; Nanna Sigurðardóttir, 1991). Ástæður vinsælda hópavinnu á slíkum tímum má meðal annars rekja til þess að stórir hópar fólks þurfa að takast á við félagslegan vanda sem hefur lítið með eiginleika eða aðstæður einstaklinga að gera, en eiga sér fremur rætur í því þjóðfélagsástandi sem ríkir. Þegar margir einstaklingar verða fyrir sömu reynslu getur hópavinna átt vel við (Gladding, 2008). Dæmi um slíkt eru viðbrögð í kjölfar áfalla eftir árásirnar í New York 11. september árið 2000. Fagfólk opnaði móttökur fyrir einstaklinga, en þær voru lítið sóttar. Félagsráðgjafar áttuðu sig á því að íbúar borgarinnar vildu takast á við áfallið sameiginlega og lögðu í kjölfarið áherslu á samfélagsvinnu og hópavinnu, t.d. með starfshópum sem unnu saman úr áfallinu (Padgett, 2002). Þannig er mikilvægt að félagsráðgjafar nýti þau tækifæri sem felast í faglegru hópavinnu bæði í vinnu með fólki sem þarf að takast á við áföll og félagsleg vandamál en ekki síður til að leggja af mörkum til endurreisnar samfélags á tímamótum.

Við byrjum á að líta um öxl og rifja stuttlega upp sögu tveggja frumkvöðla í félagsráðgjöf og hópavinnu, þeirra Jane Addams og Gertrude Wilson. Þá ræðum við um megin Einkenni faglegrar hópavinnu og að lokum hvernig hún getur nýst félagsráðgjöfum í starfi.

Frumkvöðlar:

Mótun starfsaðferða og hugmyndafræði

Miklar samfélagsbreytingar áttu sér stað á fyrstu áratugum síðustu aldar en á því umrótstímabili var lagður grunnur að meginstarfsaðferðum félagsráðgjafar. Á upphafsárunum var tekist á um hvort vinna ætti með einstaklingum eða með áherslu á samfélagið. Ákveðin sátt hefur orðið um að samþætta þurfi vinnu með samfélögum og einstaklingum út frá ólíkum þörfum á hverjum tíma (Lupton og Nixon, 1999; Netting, Kettner og McMurtry, 2010; Sigrún Júlíusdóttir, 2006; Steinunn Hrafnadóttir og Elísabet Karlsdóttir, 2009). Einn helsti talsmaður þess að huga þyrfti að hlutverki samfélagsins og þess félagslega var

Jane Addams (1860-1935). Addams heimsótti hverfamíðstöðina *Toynbee Hall* í London og sótti þangað fyrirmynd að hverfamíðstöðinni *Hull House* sem hún stofnaði árið 1889 í Chicago ásamt samstarfskonu sinni, Ellen Gates Starr. Öll starfsemi *Hull House* (Addams, 1994) hafði það markmið að bæta aðstæður og líf heimamanna. *Hull House* hverfamíðstöðin stóð í miðju fátæktarhverfi og var nokkurskonar fræðslufélags- og menningarmiðstöð. Addams lagði áherslu á að orsakir félagslegra vandamála væri fremur að finna í umhverfinu en hjá einstaklingum og að til þess að skilja aðstæður skjólstæðinga væri nauðsynlegt að deila kjörum með þeim, og því hjuggu starfsmenn í hverfamíðstöðinni. Addams lagði áherslu á vald-eflingu einstaklinga og bestu leiðirnar til þess taldi hún felast í hóp- og samfélagsvinnu (Lasch, 1965).

Áhrif Addams á bandarískt samfélag voru mikil. Á það hefur t.d. verið bent að flestar breytingar á velferðarþjónustu í Bandaríkjunum á tímabilinu 1895-1930 hafi orðið fyrir hennar atbeina eða áhrif. Sem dæmi má nefna löggjöf um vinnumarkað, átta tíma vinnudag, ellilífeyri og atvinnuleysisbætur, aðgerðir gegn vændi, ríkisrekna skóla, leikvelli og unglingadómstóla auk húsnæðislöggjafar (Lasch, 1965). Addams vann einnig ötullega að friðar- og kvennabar-áttu og árið 1932 var hún sæmd friðarverðlaunum Nóbels (Addams, 1965). Addams skrifaði fjölda bóka t.d. *Democracy and Social Ethic* (1902) en þar skýrir hún grunninn að hugmyndum sínum um lýðræðis-samfélag (Seigfried, 2002).

Annar mikilvægur frumkvöðull á sviði hópavinnu er félagsráðgjafinn Gertrude Wilson (1895-1984). Á háskólaárum sínum varð hún fyrir áhrifum frá hugmyndafræðingnum John Dewey sem flestum er kunnur fyrir framlag sitt til uppeldismála og hugmynda um eflingu lýðræðis. Hann var einnig náinn vinur Jane Addams og heillaðist af hugmyndum um hlutverk hópa sem lið í lýðræðislegri hugmyndafræði. Wilson kenndi hópavinnu við félagsráðgjafardeild háskólans í Pittsburgh í USA frá árinu 1935 til 1951. Á þessum tíma var hópavinna ekki hátt skrifuð innan háskóla-samfélagsins. Hún var einkum notuð á geðdeildum og markmiðið var að spara tíma, sinna mörgum í einu. Þess vegna var Wilson gagnrýnd af samstarfsfólki sínu fyrir að sóa tíma sínum í að vinna að hópavinnu. Eftir Wilson liggja bækur um hópavinnu t.d. bókina *Social group work practice* sem hún skrifaði ásamt Gladys Ryland árið 1949 (Andrews, 2001). Vinna með hópa náði þannig smám saman að festa sig í sessi sem ein megin vinnuaðferð félagsráðgjafa (Reich, 1998).

Hópavinna nær fræðilegri fótfestu

Á fimmta áratug síðustu aldar voru fræðimenn farnir að gefa hópavinnu aukinn gaum og fræðileg framþróun varð talsverð með frekari útfærslu á aðferðum og auknum rannsóknum. Félagsfræðingurinn Kurt Lewin setti fram hugmyndir um samspil einstaklinga og umhverfis út frá *Gestalt* hugmyndafræði og fjallaði um innri kraft (*dynamics*) hópa. Einnig setti hann fram þá kenningu að hópavinna væri áhrifaríkari en einstaklingsvinna þegar vinna ætti að breytingum á hugmyndum og hegðun fólks, en þekktastur er hann fyrir þá kenningu að hópur sé eitthvað annað og meira en þeir einstaklingar sem mynda hann. Fræðileg þekking jókst bæði á hlutverkum í hópum, ferlum í hópastarfi og jákvæðum og neikvæðum kröftum hópanna. Þannig óx hópavinnu fiskur um hrygg og oft er vitnað til sjöunda og áttunda áratugarins sem blómaskeiðs hópavinnu. Tímabilið einkenndist af byltingarkenndu umróti, gagnrýninni sýn á stofnanavinnu með áherslu á einstaklinga og sjúkdómsgreiningar og tilraunastarfsemi í vinnu með hópa. Á tíunda áratugnum urðu síðan talsverðar breytingar í kjölfar gagnrýni sem var sett fram á árangur og vinnuaðferðir hópavinnu fyrri tíma, meiri áhersla var lögð fagmennsku og faglegar kröfur fengu aukinn hljómgrunn (Gladding, 2008).

Á síðustu árum hafa fræðimenn aftur beint sjónum sínum að hópa- og teymisvinnu og endurmetið gildi þeirra aðferða. Þróunin hefur verið talsverð og hópastarf hefur aukist hjá stofnunum þar sem félagsráðgjafar starfa við margvísleg viðfangsefni, svo sem við meðferðastarf, í sjálfshjálparhópum og við þverfaglegt samstarf (Payne, 2000). Hópavinna hefur einnig náð fótfestu í starfi þjónustu- og framleiðslufyrirtækja og hefur verið nýtt til þess að stuðla að samstarfi starfsfólks í því skyni að auka ánægju í starfi en samtímis að auka framleiðni (Mohrman, Cohen og Mohrman, 1995; Netting, Kettner og McMurtry, 2010).

Félagsráðgjöf og hópavinna

Einn mikilvægur þáttur í starfi félagsráðgjafa í samtímanum er að leiða hópavinnu með einstaklingum sem þurfa eða vilja breyta lífi sínu og lífsháttum. Margir hafa skilgreint hópavinnu, en mikið notuð skilgreining frá 1994 er ættuð frá Johnson og Johnson sem segja að við getum kallað það hóp „...þegar tveir eða fleiri eru saman komnir og eiga samskipti augliti til auglitis, tilheyra hópnum og hafa þann tilgang að ná árangri með sameiginlega samþykktum markmiðum“ (Corey, Corey og Corey, 2010).

Félagsráðgjafar hafa í námi sínu hlotið sérhæfingu til að skipuleggja og leiða hópavinnu. Æskileg hæfni félagsráðgjafa sem stjórnar hópavinnu er að hluta til hin sama og þegar einstaklingsvinna er unnin: þekking á meðferðarkenningum, virk hlustun, umorðun, samhygð, umhyggja og endurgjöf eða ígrundun. En þessu til viðbótar kemur til þjálfun og þekking á viðeigandi aðferðum í hópavinnu, sem snúa að því hvernig þarf að undirbúa og skipuleggja þarf hópstarfið í samræmi við þau markmið sem því eru sett hverju sinni. Slíkur undirbúningur skapar grunninn til að hægt sé að vinna með markmið og þarfir hvers og eins í huga þannig að hópurinn verði styrkur og stoð þeim sem taka þátt í starfinu. Að smala einstaklingum saman í hóp er ekki ávísun á það að hópavinna verði árangursrík eða að gagnkvæmur stuðningur muni eiga sér stað. Tryggja þarf að ákveðnar forsendur séu fyrir hendi og faglega sé að málum staðið. Með árangursríkri hópavinnu er verið að tala um umbreytingu á hegðun og ferlum þar sem þátttakendur fá tækifæri til að hafa áhrif og hvetja aðra þátttakendur til þess að stuðla að því að markmiði hópsins og markmiðum einstaklinganna verði náð (Corey, Corey og Corey, 2010; Gladding, 2008).

Hópavinna er öflugt ráðgjafar- og stuðningstæki ekki síst fyrir einstaklinga sem eru að ganga í gegnum breytingar svo sem atvinnumissi og þurfa að takast á við ytri og innri hindranir sem því getur fylgt. Ýmis líkön hafa verið sett fram til að skoða og greina hópavinnu. Í því líkani sem mikið er notað í dag er hópavinnu skipt í fjóra grunnþætti sem eru verk-efnahópar, lærdómshópar, ráðgjafa-/stuðningshópar og meðferðarhópar (Gladding, 2008). Hópavinna á misvel við, og huga þarf vel að því hvaða vinnuáferð hentar best hverju sinni.

Félagsráðgjafar vinna fyrst og fremst með hópa sem flokkast undir ráðgjafa/stuðningshópa og meðferðarhópa. Einkenni þeirra er að í þeim er oft verið að kljást við erfiðan vanda þátttakenda, s.s. félagslegan vanda tengdan samfélagsstöðu, persónulegan vanda á borð við kvíða eða þunglyndi og vanda sem tengist félagslegri einangrun eða vanmætti í félagsfærni. Markmiðin eru einstaklingsbundin, kraftar hópsins eru virkjaðir (*group dynamic*) og ferli hópsins notað til þess að styðja við hegðunar- og samskiptabreytingar til að innleiða nýja hæfni í daglegu lífi. Samskipti innan hópsins eru nýtt sem efniviður og þátttakendur læra hver af öðrum. Einstaklingarnir styðja hver annan með jákvæðu viðmóti og leitast við að þroska með sér persónulega- og tilfinningalega

hæfni til að takast á við aðstæður sínar, en mikilvægur hluti af þjálfun fagfólks í hópstarfi felst í að vinna einnig með og nýta á uppbyggilegan hátt ýmsa neikvæða þætti og ferli sem koma upp í hópstarfinu (Barnes, 2002; Gladding, 2008).

Hlutverk félagsráðgjafans í hópavinnu er margþætt. Undirbúningur starfsins er mikilvægur og þarf að huga að mörgum þáttum svo sem tegund hóps, fjölda leiðbeinenda, stað, stund, inntöku, dagskrá, áskorunum, tímalengd, fjölda og markhópi. Starfið þarf að fara fram í umhverfi sem tryggir öryggi þátttakenda sem best (Gladding 2008; Sigrún Júlíusdóttir, 2002). Leitast er við að skilja vanda hvers og eins og leita lausna. Félagsráðgjafinn styður þátttakendur við að skoða styrkleika sína og samfélagslegar hindranir til að ráða betur við vanda dagsins og hugsanlegan framtíðarvanda. Félagsráðgjafinn beinir athygli sinni að samskiptum innan hópsins og utan og ferli samskipta. Stutt er við meðvitaða hugsun, tilfinningu og hegðun sem svo er ígrunduð á ákveðinn hátt með það að markmiði að vinna með einstaklingnum að eigin markmiðum og hópnum að sameiginlegum markmiðum hans (Gladding, 2008; Payne, 2000).

Lokaorð:

Hópavinna í kjölfar efnahagsbruns

Verkefni sem íslenskir félagsráðgjafar standa frammi fyrir í kjölfar efnahagskreppu eru ærin. Vandfundinn er sá vinnustaður sem ekki hefur í senn orðið fyrir niðurskurði á fjárveitingum og á sama tíma þurft að þjóna fleiri skjólstæðingum með flóknari vandamál. Á sama tíma þurfa starfsmenn velferðarkerfisins margir hverjir að takast á við eigin fjárhagsvanda í kjölfar efnahagskreppu, atvinnumissis maka eða vanda í eigin fjölskyldum. Á slíkum tímum er mikilvægara en nokkru sinni áður að sú þekking og þjálfun sem félagsráðgjafar hafa hlotið í námi og starfi nýtist sem allra best. Rannsóknir sem félagsráðgjafar hafa unnið á síðustu árum á árangri hópavinnu undir handleiðslu fagfólks hendlendis sýna að hún hefur skilað góðum árangri. Sem dæmi má nefna Hálandishópin (Sigrún Júlíusdóttir, 2002), Kvennasmiðjuna (Kristín Lilja Diðriksdóttir, 2009), Grettistak (Erla Björk Sigurðardóttir, 2006), Systkinasmiðjuna (Hanna Ragnheiður Björnsdóttir, 2009) og hópavinnu með foreldrum barna með röskun á einhverfurófi (Guðrún Þorsteinsdóttir, 2010).

Þegar stórir hópar fólks takast á við sama vanda sem á rætur sínar að rekja til félagslegra aðstæðna er ljóst að hópavinna getur átt mjög vel við og í mörgum

tilvikum betur en einstaklingsvinna. Það er okkar trú að hópavinna undir handleiðslu fagfólks geti nýst mjög vel í vinnu með skjólstæðingum og ofangreind dæmi staðfesta það. Þá er einnig mikilvægt að horfa til hóphandleiðslu og hópavinnu sem möguleika til eflingar í starfi, ekki bara vegna þess að slíkar aðferðir geti komið í stað einstaklingshandleiðslu á tímum niðurskurðar heldur geta þær átt betur við þegar félagsráðgjafar eru, rétt eins og skjólstæðingar, að takast á við sameiginlegar hindranir. Við slíkar aðstæður getur verið nærandi að takast á við hindranir sem faghópur.

Hópavinna er ekki bara viðbragð við vandamálum. Félagsráðgjafar þurfa að huga að forvörnum og við verðum að vera vakandi fyrir því hvar þarf að styrkja ákveðna hópa til sjálfshjálpar og vinna að valdeflingu þeirra sem þurfa að mæta erfiðum aðstæðum. Hér koma samfélagsverkefni einnig sterklega til greina. Hætt er við að á álagstímum í velferðar- og heilbrigðisþjónustu mæti forvarnir afgangi, en í raun er aldrei mikilvægara en þá að huga að þeim svo hægt sé að forðast frekari skaða og aukin útgjöld.

Við teljum einnig að hópavinna sé sú vinnuaðferð sem eigi eftir að nýtast mjög vel við þá samræðu og vinnu sem þarf til að traust verði endurvakið á stofnunum samfélagsins. Siðareglur félagsráðgjafa eru skýrar. Félagsráðgjöfum ber að vera málsvarar skjólstæðinga sinna og þátttaka í enduruppbyggingu íslensks samfélags er því siðferðileg skylda okkar.

Heimildaskrá

- Addams, J. (1994). *Twenty Years at Hull-House with Autobiographical Notes*. New York: Buccaneer Books.
- Addams, J. (1965). *Democracy and Social Ethics*. Chicago: University of Illinois Press.
- Andrews, J. (2001). Group work's place in social work: a historical analysis. *Journal of Sociology and Social Welfare*, 28(4), bls. 45-65. Aðgengilegt á: http://www.findarticles.com/cf_0/m0CYZ/4_28/83530630/p1/article.jhtml.
- Barnes, P. (2002). *Leadership with young people*. Dorset, UK: Russel House.
- Corey, M. S., Corey, G. og Corey, C. (2010). *Groups: Process and Practice*. Belmont: Brooks/Cole, Cengage Learning.
- Erla Björg Sigurðardóttir. (2006). *Endurhæfingarúræðið Grettistak. Matsrannsókn á endurhæfingu alkóhólista með langvarandi félagslegan vanda*. Óbirt meistararitgerð: Háskóli Íslands.
- Farley, O.M., Smith, L.L. og Boyle, S.W. (2006). *Introduction to Social Work*. Boston: Person Education.
- Gladding, S.T. (2008). *Groups: A Counselling Speciality*. New Jersey: Prentice-Hall.

- Guðrún Þorsteinsdóttir. (2010). *Hópastarf með foreldrum barna með röskun á einhverfuröfi. Öll á sama báti? Óbirt meistararitgerð: Háskóli Íslands.*
- Hanna Ragnheiður Björnsdóttir. (2009). *Systkinasmíðjan: Mat þátttakenda*. Óbirt meistararitgerð: Háskóli Íslands.
- Kristín Lilja Diðriksdóttir. (2009). *Kvennasmiðjan: Rannsókn á endurhæfingu fyrir einstæðar mæður með langvarandi félagslegan vanda*. Reykjavík: Rannsóknastofnun í barna og fjölskylduvernd.
- Lasch, G. (1965). *The Social Thought of Jane Addams*. Indianapolis, USA: The Bobbs-Merrill Company.
- Lupton, C og Nixon, P. (1999). *Empowering practice? A critical appraisal of the family group conference*. Bristol: The policy press.
- Mohrman, S.A, Cohen, S.G. og Mohrman, A.M. (1995). *Designing team based organizations. New form for knowledge work*. San Fransisco: Jossey Bass.
- Nanna K. Sigurðardóttir. (1991). Félagsráðgjafarstarfið. Stéttarfélag íslenskra félagsráðgjafa. *Afmælisrit*, 8-18.
- Netting, F.E., Kettner, P.M. og McMurtry, S.L. (2010). *Social work. Macro practice*. Boston: Pearson.
- Padget, D. (2002). Social work research on disasters in the aftermath of the September 11 tragedy: Reflections from New York City. *Social Work Research*, 26, 185-192.
- Payne, M. (2000). *Teamwork in Multiprofessional Care*. New York: Palgrave.
- Reich, M. (1998) The Sociopolitical context and social work method 1890-1950. *The Social Service Review*. Sótt 21. apríl 2010 af <http://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/515748>.
- Seigfried, C.H. (ritstj.). (2002). *Democracy and Social Ethics*. Chicago: University of Illinois Press.
- Sigrún Júlíusdóttir. (2006). Félagsráðgjöf í heilbrigðisþjónustu – eitt fræðasvið. Í Sigrún Júlíusdóttir og Halldór Sig. Guðmundsson (ritstj.), *Heilbrigði og heildarsýn, félagsráðgjöf í heilbrigðisþjónustu*, bls. 33-47. Reykjavík: Háskóli Íslands og Rannsóknasetur í barna- og fjölskylduvernd.
- Sigrún Júlíusdóttir. (2002). *Ævintýri á fjöllum, rannsókn á reynslu unglinga af starfi með Hálandishópnum á tíma-bílinu 1989-2000*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Steinunn Hrafnisdóttir og Elísabet Karlsdóttir. (2009). Community work in Iceland. Í G.S. Hutchinson, (ritstj.). *Community Work in The Nordic Countries- New Trends*, bls. 64-74. Oslo: Universitetsforlaget.